

Н. М. Гиляуизова // Вестник Иссык-Кульского университета. – 2017. – № 44. – С. 233-236. – EDN TZTTUX.

7. Попов В. А. Системы терминов родства//Народы и религии мира: энциклопедия. —М.: Большая российская энциклопедия, 1998. —899 с

8. Ушаков Д. Н. Толковый словарь русского языка. - М.: Советская энциклопедия. 1947-1948 —1216 с.

9. Трубачев, О. Н. История славянских терминов родства и некоторых древнейших терминов общественного строя [Электронный ресурс]. URL: <http://lib.rus.ec/b/217000/read>.

DOI: <https://doi.org/10.69722/1694-8211-2025-60-299-304>

УДК: 801

Сыдыкова Б. Дж., окутуучу

bermet.zydykova@iksu.kg

ORCID: 0009-0007-3311-8100

Каныбек кызы А., магистрант

aidaikanybek020@gmail.com

ORCID: 0009-0008-3766-347X

К. Тыныстанов атындагы БИМУ

Каракол ш., Кыргызстан

ЭЛДИК ТАМСИЛДЕРДЕГИ АЛЛЕГОРИЯЛЫК ОБРАЗДАР

Макалада тамсилде туруктуу аллегориялык образдардын калыптанышы, адамдардын ар кандай мүнөздөрүн чагылдыруу абдан так мааниге ээ экендиги тууралуу сөз болуп, мисалы, түлкүнүн амалкөйлүгү, куулугу, сулуулугу, өзүмчүлдүгү же карышкырдын аңкоолугу, алдым-жуттумдугу, жеңил оокатка, жатып ичкенге даяр экендиги, коёндун коркок, ичинде кири жок жеңилдиги, арстандын баёолугу, күчүнө гана ишенгени ж. б. сыпаттоого алынат.

Тамсилдер башка жанрлардай, мисалы, дастандардай, макал-ылакаптардай кеңири жыйналып алынбай, фольклористикада ар тараптуу иликтенбей, изилденбей калгандыгы кыргыз адабият таануусундагы өкүнүштүү көрүнүштөрдүн бири десек болот. Мындай тамсилдердин айрымдарын жазгыч акындар кайра иштеп чыгып, же болбосо ошол эле бойдон өздөрүнүн варианты сыяктуу элге жеткиришкен.

Ошону менен катар эле аллегориялык образдар катышкан элдик чыгармалардын ар кандай маанидеги идеяларынын ачылышында колдонулган көркөм ыктардын, каражаттардын ордун, маани-маңызын ачып көрсөтүүгө аракет жасалды.

Түйүндүү сөздөр: образ, тамсил, аллегория, адам, жомок, фольклор, макал, ылакап, роль, жанр, улут.

Сыдыкова Б. Дж., преподаватель

bermet.zydykova@iksu.kg

ORCID: 0009-0007-3311-8100

Каныбек кызы А., магистрант

aidaikanybek020@gmail.com

ORCID: 0009-0008-3766-347X

ИГУ им. К. Тыныстанова

г. Каракол, Кыргызстан

АЛЛЕГОРИЧЕСКИЕ ОБРАЗЫ В НАРОДНЫХ БАСНЯХ

В статье рассматривается формирование устойчивых аллегорических образов в пословицах и поговорках, их важность в точном отражении различных человеческих характеров. Приводятся примеры, такие как лиса, её хитрость, коварство, красота, эгоизм, или волк, его глупость, жадность, склонность к лёгкому обогащению, а также трусость зайца, его незначительность, величие льва, его сила и уверенность в себе и другие. Пословицы и поговорки, в отличие от других жанров, таких как эпос или пословицы и поговорки, не были достаточно собраны и не получили широкого исследования в фольклористике, что является одним из сожалений в кыргызской литературоведческой науке. Некоторые из таких пословиц и поговорок перерабатывались поэтами и передавались народу как их собственные варианты. Кроме того, в статье делается попытка раскрыть роль и значимость художественных средств и приемов, использованных для раскрытия различных идей, в произведениях народного творчества, в которых присутствуют аллегорические образы.

Ключевые слова: образ, пословица, аллегория, человек, сказка, фольклор, поговорка, роль, жанр, народ.

Sydykova B. D., lecturer

bermet.zydykova@iksu.kg

ORCID: 0009-0007-3311-8100

Kanybek kzy A., magistir

aidaikanybek020@gmail.com

ORCID: 0009-0008-3766-347X

K. Tynystanov Issyk-Kul state university

Karakol, Kyrgyzstan

ALLEGORICAL IMAGES IN FOLK FABLES

The article discusses the formation of stable allegorical images in proverbs and sayings, and their significance in accurately reflecting various human character traits. Examples are provided, such as the fox, its cunning, deceit, beauty, and selfishness, or the wolf, its foolishness, greed, and tendency towards easy gain, as well as the cowardice of the hare, its insignificance, the grandeur of the lion, its strength and self-confidence, among others. Unlike other genres, such as epics or proverbs and sayings, proverbs and sayings have not been adequately collected or studied in folklore studies, which is one of the regrets in Kyrgyz literary scholarship. Some of these proverbs and sayings were reworked by poets and passed on to the people as their own versions. The article also attempts to explore the role and significance of the artistic devices and methods used to reveal various ideas in works of folk literature where allegorical images are present.

Keywords: image, proverb, allegory, person, fairy tale, folklore, saying, role, genre, nation.

"Тамсил – оозеки адабий искусствобуздун ичинде башка жанрлар менен жанаша жашап, тыгыз байланышта болуп, элдин рухий байлыгын канагаттандырып келген жанрдын түрү. Башка оозеки жанрларга салыштырмалуу өнүгүүнүн кийинки этаптарында калыптанган менен, мурда эле өзөгү болуп келгени белгилүү. Убагында өзүнчө жанр катарында ажырымдалып келбегенинин өзүнүн жүйөлүү себептери бар. Себеби буга чейин кыргыз тамсилдеринин жаралышы боюнча атайын иликтөө кеңири алкакта жүргүзүлгөн эмес. Тамсил жанр катары 30-40-жылдардан тартып жазма адабиятыбызда профессионалдуу формада жазыла баштады", - деп көргөзгөндөй [5], тамсилдин баштапкы үлгүлөрү С. Орозбаковдон, Тоголок Молдодон тартып белгилүү болгону баарыбызга маалым эмеспи.

Чындыгында, кыргыз фольклорунда тамсил өз алдынча дароо эле пайда болбостон, фольклордун башка жанрлары менен жуурулушуп, жанрдык касиетин байытып келгендигин байкоого болот. Канткен менен элдик тамсилдин үлүшү өз

заманынын сынчылары, белгилүү акын, куудул, чечен, айтуучулардын чыгармаларында болгондугун тана албайбыз.

Элдик оозеки чыгармачылык көп түрдүү жана ар кандай жанрга ээ, улутубузга тирек болуп берген рухий кенчтер менен моралдык-этикалык нарктарыбыздын ролу түбөлүктүү, маданий баалуулугу жогору. Алардын изилденүү деңгээли, тарбиялык мааниси, жашоо-тиричилигибиз менен байланыштуулугу, идеялык өзгөчөлүгү, таасирдүүлүгү да өз алдынча айырмачылыктарга ээ. Алардын бири – тамсилдер жана жомоктор. Негизинен, тамсилдер башка жанрлардай, мисалы, дастандардай, макал-ылакаптардай кеңири жыйналып алынбай, фольклористикада ар тараптуу иликтенбей, изилденбей калгандыгы кыргыз адабият таануусундагы өкүнүчтүү көрүнүштөрдүн бири десек болот. Мындай тамсилдердин айрымдарын жазгыч акындар кайра иштеп чыгып, же болбосо ошол эле бойдон өздөрүнүн варианты сыяктуу элге жеткиришкен. Бизге жеткен маалыматтарга таянсак, булардын ири өкүлдөрү, биринчи кезекте, Молдо Кылыч менен Тоголок Молдо болгондугу маалым. Экинчиден, бул экөөнүн диний сабаты да бир кыйла жогору болуп, Чыгыш адабиятындагы тамсил-жомоктор менен тааныш болушкан.

Кыргыздар арасында элдик идеалдар ар дайым демократиялуу болгон, ошондой эле эл түзгөн жомоктордо адилеттүүлүк аягында жеңишке жетишип, эл тараптагы каармандар эл бийлеп калган. Мындай сүймөнчүлүккө жетишүү үчүн анын адамдык сапаттарында – чынчылдык, тапкычтык, боорукердик, күрөшүүчүлүк ж. б. оң касиеттер болушу керек. Кыргыз эли балдарын атайын эрдиктин идеалдарына тарбиялашкан, ал үчүн аларды тайманбас, коркпос, эр жүрөк, алгыр, шамдагай кылып өстүргөн. Анткени алардын жоокерчилик заманы, көчмөндүк турмушу, тоо арасындагы катаал климаттык шарты мына ошондой жашоо образын күтүнүүнү талап кылган. Ошол жашоо-тиричилигинде кыргыз эли ар дайым жаратылышка байкоо салып, кайсыл жаныбардын кандай сапаттары бар экендигин өтө терең жана ар тараптуу өздөштүргөн. Бул билим-тажрыйбалары тамсилдерди жаратууга чоң жардамын көрсөткөн.

Элдик тамсилдерди жыйнап, жазып басмадан чыгаруу иши Ж. Мусаева тарабынан жүргүзүлүп, 1985-жылы биринчи жолу жыйнак иретинде жарыкка чыккан. Кыргыз Улуттук илимдер академиясынын алтын фондусуна жазылып тапшырылган материалдар толугу менен киргизилип, кимден жана качан жазылып тапшырылгандыгы тууралуу так маалыматты алууга болот. Мында болжол менен 30дан ашуун эсептеги тамсилдин тексттери менен таанышуу мүмкүнчүлүгүн алганыбызда, китеп эки бөлүктөн туруп, биринчи бөлүгү эл оозунан жыйналган тексттер болсо, экинчи бөлүгү элдик фольклордук материалдардын таасиринен улам жазылган сатиралык мүнөздөмөдөгү профессионалдык жазма адабий формасындагы тамсилдер топтолгон экен. Автор китептин баш сөзүндө тамсилди, негизинен, эки топко бөлүп карап: "Биринчиси – айбанаттар, канаттуулар өз туруш-турпаттары боюнча салыштырмалуу түрдө бузбай сүрөттөлүп, алардын жашоо шарттары тиричилиги, аллегориясыз баяндалат. Бул айбанаттар жөнүндөгү жомоктордун негизин түзөт.

Экинчиси – жан-жаныбарлардын, канаттуулардын жорук-жосундары, өң-түспөлдөрү каймана маанини кабыл алып алардын кебете – кешпирлери, адам турмушу сындалат. Бул элдик тамсилдердин пайда болушуна негиз болуп берет”, - деп жазат [3].

Тамсилдердин тексттери менен кеңири таанышуудан улам, тамсил-жомок же тамсил-сатира түрүнөн өнүгүп олтуруп, акырындап тамсилдик жанрга өтүү баскычына келгендигин байкоого болот.

Тамсил деп белгилүү бир сюжетти камтыган, мазмуну терең, жаныбарлардын, канаттуулардын образдары аркылуу аллегориялык мүнөздө өтмө жана каймана мааниде чагылдырылган сатиралык мүнөздөгү чакан жанрдын түрүн айтабыз.

Тамсилдин эки тибби бар: кара сөз түрүндөгү жана ыр түрүндөгү. Прозалык формадагы тамсил көп деле көркөмдөлбөй, жөнөкөй баяндоо менен нравалык чындыкты айтууга умтулуп, дидактикалык мүнөзгө ээ. Ал эми ыр түрүндөгү тамсилде ой поэзиянын бай тили менен шөкөттөлүп, чындык көңүлгө орноп, эске тутулуу менен сезимге зор таасир калтырат. Окуялар турмуштук реалдуу көрүнүш сыяктуу баяндалып, контекстте “ушулардай болбо” деген накыл кеп каймана берилет. Көбүнчө корутунду чыгарылбайт.

Тамсилде туруктуу аллегориялык образдардын калыптанышы, адамдардын ар кандай мүнөздөрүн чагылдыруу абдан так мааниге ээ. Маселен, түлкүнүн амалкөйлүгү, куулугу, сулуулугу, өзүмчүлдүгү же карышкырдын аңкоолугу, алдым-жуттумдугу, жеңил оокатка, жатып ичкенге даяр экендиги, коёндун коркок, ичинде кири жок жеңилдиги, арстандын баёолугу, күчүнө гана ишенгени ж. б. сүрөттөлөт.

Элдик тамсилдердин мындай каармандарынын образынан эл катмарындагы түрдүү адамдардын жашоо кыймылы, аң-сезими психологиясы, мүнөзү таасын чагылдырылгандыгын көрөбүз. Мындай тамсилдер “Каркыра менен түлкү”, “Торгой”, “Түлкү менен бөдөнө”, “Торгой менен турумтай”, “Арстандын күчүгүн асыраган мышык”, “Сагызган кантип сайрады”, “Теке менен эчки” ж. б. кирет.

Мисалы, “Алкы жаман карышкыр” деген тамсилдин мазмунун толук берип көрсөк:

Карышкыр курсагы ачып келе жатып бир кулач чучукка жолугат. Аны жемекчи болгондо, «Мени жеп эмне кыласың», - дейт чучук. «Менден ары барсаң, сепсемиз улак бар, ошону жесең, тоёсуң», - деп жолго салат.

Карышкыр улакка келсе, улак өзүнүн кичинекейлигин айтып, кара эчкиге жиберет. Кара эчки бир шылтоо айтып, боз бээге жиберет. Боз бээ баткакка тыгылып жаткан болот. Карышкыр чу коюп жетип барат да:

- Ой, боз бээ, сени мен жеймин! - дейт.
- Эмне үчүн? - дейт бээ.
- Курсагым ачка, - дейт карышкыр.
- Андай болсо, баткактан чыгарып жегин, - дейт бээ.
- Карышкыр макул болот да, баткактан тырышып жатып сүйрөп чыгат.
- Эми жейинби? - дейт карышкыр.
- Жок, таманыма кат жаз, “ачкачылыктан боз бээни жедим» де, атыңды жазып кет, - дейт боз бээ.

Карышкыр макул болуп кат жазып жатканда, бээ кош аяктап башка тебет да, чу койгон бойдон жөнөп кетет. Ошондо карышкырдын эси ооп жатып айткан арманы:

Кулач чучук жебеген
Кайран башым,
Ак улакты жебеген
Аңкоо башым.
Кара эчкини жебеген
Кайран башым,
Боз бээни сүйрөп чыккан
Балбан башым,
Таманына кат жазган
Молдо башым

Мына ошентип калдыбы

Жолдо башым?

Бул жомок формасындагы тамсилдин сюжеттик курулушу улам бир көбүрөөк, жеңил жана даяр нерсеге алкын бузуп, жутунган көркоо карышкырдын образы аркылуу алдым-жуттум, даяр жеңил жашоону көздөгөн, өзүмчүл, кекиртеги бузук адамдын кебетеси көз алдыбызга элестей түшөт. Тамсил дал ушул учурду логикалык кылдаттык менен таамай чагылдыра алган кудуретке ээ. Сөздүн күчү текстин терең мазмунунда. Окуй келгенде, эч кандай деле татаалдыгы көрүнбөйт, бирок чакан композициялык түзүлүш, диалогдук формадагы суроо-жооптон кимдин ким экени жарк дей түшөт.

Дагы бир оригиналдуу тамсил “Торгой менен Турумтайды” алууга болот. Мында турумтай торгойдун чыгарган балапандарын жеп, тукумун өстүрбөйт. Кийинки жылы турумтай балдары эмес, торгойдун өзүн балдарына жем издеп жүргөн жеринен ырпыратып басып жемек болот. Торгой бошоно албай жалынат:

Кагылайын, турумтай,
Согулайын, турумтай,
Аркы талдын башында,
Алдейлеп сүйүп өстүргөн,
Балам калды, турумтай,
Коё берсең турумтай,
Тукумумду курутпай,

Бирге тууп, бирге өскөн,

Эмне кылдым, турумтай.

Киндик кесип, кир жууган

Жерим калды, турумтай

Кагылайын, турумтай

Согулайын, турумтай,

Коё берсең, турумтай

Эл-жеримде эркиндеп

Мен жүрөйүн, турумтай?!

Турумтай торгойдун жалынганына карабастан, бир канатын тыта баштайт. Торгой жалынуудан коргонууга өтөт:

Торгойдун коргогону:

Көбөйтпөй кырып балдарым,
Быйыл жутмай өзүмдү,
Антың беле, турумтай,
Торгой атты курутмай,
Дартың беле, турумтай.
Кагылсам да болбойсуң.
Кагылып кет, турумтай
Согулсам да болбойсуң
Согулуп кет, турумтай.
Сага да бир күн кез келер,
Соймо жырткыч турумтай,
Ошондо өгөп көзүңдү
Кум куярмын, турумтай.
Кайыш тилип жонуңа
Туз куярмын, турумтай.

Ушул учурда асмандан бир куш учуп келип турумтайдын мээсин чокуп өлтүрөт.

Тамсилдин текстин окуп жаткан кезде торгойдун образынан кадимки жандуу бир сценаны ачык элестетүүгө жетише алабыз. Дароо эле жашоодогу реалдуу көрүнүштү, адамдын бир-бирине жасаган зөөкүрлүгүн, ырайымсыздыгын жандуу картинада көрүүгө болот. Тамсилдин маңызы да ачып берүүчү максаты да ушул касиетинде деп айтуу орундуу. Кыргыз тамсилдеринин улуттук түшүнүктө башка жанрлар менен жуурулушуп келип калыптанышы элге тез сиңип кетиш жагдайын түшүндүрөт.

Адабияттар:

1. Закиров, С. Эл чыгармачылыгы – эл кенчи [Текст] / С. Закиров. - Фрунзе, 1981.
2. Ибраимов, К. Элдик оозеки чыгармачылык [Текст] /К. Ибраимов. - Бишкек, 2014.
3. Мусаева, Ж. Кыргыз эл тамсилдери [Текст] / Ж. Мусаева. - Фрунзе: Илим, 1985. - 5-б.
4. Мукамбаев, Ж. Эл ичи – өнөр кенчи [Текст] / Ж. Мукамбаев. - Фрунзе, 1982.
5. Танаев, Т. Эпикалык жанрлар. 2-китеп [Текст] / Т. Танаев. - Ош, 1999. - 62-126-бб.